

УДК 378.81

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПРОГРАМА З МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Орлова Оксана Петрівна

м. Тернопіль

Актуальність статті зумовлена відсутністю досліджень, спрямованих на формування культури діалогічного мовлення студентів нефілологічних спеціальностей. Представлено діалогічний, мовний, мовленнєвий, культурологічний, комунікативний напрями формування культури діалогування, функціонування яких прямо залежить від умінь слухати, чути і розуміти співрозмовника, що спрямовано на вироблення умінь і навичок продукувати діалогічні висловлювання.

Ключові слова: культура діалогічного мовлення, лінгвістичні особливості діалогування, мовленнєві і мовні норми, мовленнєвий етикет, комунікація.

Формування культури діалогічного мовлення студентів нефілологічних спеціальностей спрямоване на підготовку кваліфікованих фахівців, які на високому рівні мають володіти державною мовою в усній і писемній формах. Курс УМПС передбачає органічне поєднання відомостей про мову і культуру мовлення із розвитком навичок професійної діалогічної комунікації.

Предметом експериментальної програми з методики формування культури діалогічного мовлення студентів нефілологічних спеціальностей є процес діалогування з дотриманням норм сучасної української літературної мови, ознак мовленнєвої культури і використанням форм мовленнєвого етикету.

Мета експериментальної програми – забезпечити студентів знаннями про мовні аспекти теорії діалогічного мовленнєвого діяльності, формувати в них культуру діалогічного мовлення – уміння і навички продукувати діалогічні висловлювання (репліки, єдності, тексти), сприймати і розуміти мовлення співрозмовника відповідно до його задуму.

Завдання експериментальної програми з методики формування культури діалогічного мовлення студентів нефілологічних спеціальностей полягає в тому, щоб:

1) забезпечити студентів знаннями про діалог, діалогічне мовлення, лінгвістичні і паралінгвістичні особливості діалогічного мовлення;

2) на теоретичному і практичному рівнях удосконалити норми сучасної української літературної мови, що прямо стосуються процесу реплікування: орфоепічні, акцентуаційні, лексичні, фразеологічні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні, стилістичні;

3) виробляти уміння дотримуватися комунікативних якостей мовлення (правильність, виразність, різноманітність тощо) у діалогічній комунікації;

4) ознайомити з невербальними (паралінгвістичними) засобами діалогічної комунікації (кінесика), сприяти розвитку культури їх застосування;

5) формувати навички використання форм мовленнєвого етикету, що відповідають певній діалогічній мовленнєвій ситуації;

6) систематично і послідовно удосконалювати рі-

вень володіння культурою діалогічного спілкування;

7) формувати уміння продукувати діалогічні висловлювання відповідно до ситуацій спілкування з дотриманням мовних норм, комунікативних якостей мовлення, використанням форм мовленнєвого етикету, сприяти розвитку мовно культурної особистості.

Для виконання цих завдань студенти повинні ознайомитися: 1) з мовними знаннями, що забезпечують культуру усної мовленнєвої діалогічної комунікації; 2) зі знаннями про комунікативні процеси і рух інформації в діалогічній діяльності; 3) з організацією засобів мови у динамічних діалогічних ситуаціях; 4) з культурою міжособистісних стосунків у спонтанних ситуаціях діалогічного спілкування; 5) з рекомендаціями досягнення високого рівня культури діалогування, дотримання ввічливості, тактовності, толерантності у процесі реплікування;

Відповідно до мети і завдань програми з методики формування культури діалогічного мовлення студенти нефілологічних спеціальностей повинні знати:

- норми української літературної мови;
- поняття культури мови і діалогічного мовлення;
- комунікативні ознаки культури мовлення;
- правила мовленнєвого етикету;
- стереотипні, узвичаєні словесні формули етикету для кожної типової ситуації спілкування та особливості їх застосування;

– термінологічну діалогічно-комунікативну лексику (комунікація, діалог (текст), еліпсис, стиль мови, ситуація, культура мовлення тощо).

- розпізнавати норми української літературної мови, дотримуватися їх у діалогічному спілкуванні;
- послуговуватися лексико-фразеологічним багатством української мови;
- стилістично правильно оформляти свої думки за допомогою діалогічних реплік, різних за обсягом;
- дотримуватися комунікативних якостей української мови під час діалогування: правильності, змістовності, багатства, доречності й доцільності, виразності, точності тощо;
- використовувати правила мовленнєвого етикету під час висловлення вітання, прощання, відмови, співчуття, вдячності, побажання, компліментів тощо;
- застосовувати термінологічну діалогічно-комунікативну лексику у процесі навчальної діяльності.

Етапи формування культури діалогічного мовлення цілком залежать від власне діалогічних, мовних, мовленнєвих, комунікативних і культурологічних потреб соціуму у процесі взаємодії людини зі світом фізичного і духовного її буття. У зв'язку з цим, цілком закономірними є потреби формування культури діалогічного мовлення студентів нефілологічних факультетів, які забезпечуються відповідними напрямами опрацювання матеріалу мовно-комунікативного спрямування: 1) діалогічний; 2) мовний; 3) мовленнєвий; 4) культурологічний; 5) комунікативний. Пе-

релічені напрями формування культури діалогічного мовлення тісно пов'язані між собою, взаємно проникають, взаємодіють і окремо функціонувати під час вивчення усього курсу УМПС не можуть.

Перший напрям – діалогічний – спрямований на ознайомлення студентів на теоретичному і практичному рівні із матеріалом про:

1) діалог, який розуміється і як діалогічне мовлення, реплікування і як діалогічний текст, види діалогів, їх характеристика;

2) лінгвістичні особливості діалогічного мовлення:

а) діалогічну єдність як одиницю діалогічного мовлення, її види,

б) діалогічні репліки, їх класифікація;

в) еліптичність діалогічних реплік;

г) фразеологічність діалогічних висловлювань, фразеологізми у ролі присудків у реченнях діалогічних реплік;

д) кліше і штампи в діалогічному мовленні;

е) ситуаційність як важливий допоміжний компонент процесу продукування діалогічних текстів;

ж) дотримання стилістичної диференціації під час продукування реплік, що збігаються з реченнями;

з) паралінгвістичні засоби мовлення, їх використання у діалогах [3].

Другий напрям – мовний – сприяє засвоєнню знань про:

1) норми сучасної української літературної мови, зокрема ті, які найчастіше порушуються в усному діалогічному мовленні:

– орфоепічні норми (вимова голосних і приголосних звуків та звукосполучень; порушення орфоепічних норм),

– акцентуаційні норми (наголос, семантико-граматична диференціація слів, паралельне наголошення, складні випадки наголошення; порушення акцентуаційних норм);

– лексичні норми (лексичне значення слів, однозначні й багатозначні слова, пряме в переносне значення багатозначних слів; синоніми, омоніми, антоніми, пароніми; евфемізми, перифраза, плеоназм; тавтологія і лексичні повтори; мовні штампи і кліше; іншомовні слова – росіянізми (русизми), полонізми, англіцизми тощо; діалектизми, історизми, архаїзми, неологізми; терміни, професіоналізми; просторічні слова, слова-паразити, жаргонізми, вульгаризми, арготизми; порушення лексичних норм);

– фразеологічні норми (закодовані у стійких словосполученнях – фразеологізмах, які відображають космогонічну картину світу (безперервність життя і розвитку Всесвіту) в усіх її вимірах);

– лексикографічні норми (основні типи словників, які сприяють формуванню культури діалогічного мовлення – тлумачні, термінологічні, словник іншомовних слів, перекладні, фразеологічні, синонімічні, антонімічні, літературного слововживання, наголошення тощо);

– словотвірні норми (творення слів на позначення жителів населених пунктів, людей, які чимось займаються; творення присвійних прикметників і прикметникових форм від географічних назв);

– морфологічні норми (використання форм різних частин мови – роду, числа, відмінку, короткі форми і ступені порівняння прикметників; відміню-

вання числівників, особових форм дієслів. Основні труднощі вивчення морфологічних норм полягають у наявності варіантних форм (переважно закінчень, суфіксів);

– синтаксичні норми (репліки, які виражені словосполученням чи реченням – простим (неповним, діалогічним та іншими), складним, словами-реченнями «Так», «Ні»; використання звертань, які знаходяться на початку, в середині чи в кінці речення як складника репліки);

– стилістичні норми (підсумовують узагальнюють і систематизують мовні знання про весь курс сучасної української літературної мови і зокрема про її найважливіший – функціональний аспект). Стилістика тримає в полі зору не тільки адресантів, але й адресатів. Стилістичні норми регулюють роботу над: 1) оволодінням стилістичної системи української мови, тобто усвідомленням мовцями стилістики ресурсів і функціональної стилістики української мови; 2) виробленням умінь у мовців визначати стильові і жанрові мовні ознаки текстів; 3) виробленням навичок помічати й оцінювати стилістичні ефекти діалогічного чи монологічного тексту, та виявляти стилістичні засоби, якими вони досягаються; 4) ознайомленням зі стилістичними прийомами і способами використання мовних одиниць відповідно до умов і цільової настанови; 5) виробленням у мовців умінь оцінювати стилістичні можливості наявних мовних одиниць; 6) удосконалення стилістичних навичок мовців шляхом конструювання стилістично довершеного тексту; 7) піднесення культури творчого мовлення у різних стилях.

Третій напрям – мовленнєвий – стосується: формування умінь оперування лексико-фразеологічним запасом взагалі і тим, що належить до майбутньої спеціальності студентів; дотримання орфоепічних, акцентуаційних, морфологічних, синтаксичних (керування у словосполученнях, неповні речення, слова-речення «так», «ні»), звертання, форми звертання) і стилістичних норм у діалогічній мовленнєвій діяльності (практично); вироблення навичок продукування різних видів реплік за значенням, метою висловлювання, обсягом; прогнозування передбачених ситуацій спілкування для побудови діалогічних текстів

Четвертий напрям – культурологічний – передбачає:

1) засвоєння знань про культуру мовлення, культуру діалогічного мовлення, мовленнєвий етикет українців, мовленнєвоетикетні теми, форми мовленнєвого етикету, ознайомлення із правилами ввічливості, вироблення умінь і навичок дотримання українських мовленнєвоетикетних форм (формул) під час діалогічного мовлення;

2) вироблення культури сприймання мовлення – уміння слухати і розуміти адресата;

3) формування умінь продукування діалогічних висловлювань із використання форм мовленнєвого етикету, уживання Ти (Ви як форм пошанної множини);

3) роботу над діалогічним текстом розмовно- побутового стилю;

4) обговорення проблемних ситуацій культури проведення ділових перемовин.

5) вироблення умінь правильно вербалізувати

емоційні стани (спонукання, захоплення, розчарування тощо) з дотриманням мовленнєвого етикету і ввічливості.

П'ятий напрям – комунікативний – визначає: – практичну роботу над дотриманням комунікативних якостей української літературної мови (правильності, якій підпорядковані інші показники мовленнєвої культури – багатство (різноманітність), виразність, доречність, доцільність, чистота, логічність, образність, стислість, точність, емоційність тощо) на основі дотримання мовних норм, правил ввічливої поведінки і використання форм мовленнєвого етикету; виділяє стандартні ситуації, що сприяють формуванню мовленнєвого етикету – парадигму мовних формул.

Усі напрями експериментальної роботи (діалогічний, мовний, мовленнєвий, культурологічний) дають можливість виробити у студентів комунікативну компетенцію, яка забезпечує їх знаннями про діалогічне спілкування в різноманітних умовах і ситуаціях із комунікантами, різними за віком, статевою чи фаховою приналежністю, а також уміннями й навичками ефективного їх застосування у конкретних умовах виконання ролі адресанта чи адресата. Професійна комунікативна компетенція формується на основі комунікативної компетенції, яка, у свою чергу, розвивається на основі лінгвістичної компетенції – знань, досвіду користування не тільки рідною мовою, а й мовами інших народів. Услід за Л.І. Мацько і Л.В. Кравець [1, с. 13] вважаємо, що комунікативна компетенція визначається:

- 1) комунікативними інтенціями (так званими комунікативними намірами адресанта);
- 2) дотриманням комунікативних стратегій, що дають змогу досягти необхідний результат комунікації;
- 3) знанням/незнанням особи співрозмовника;
- 4) зворотним зв'язком у комунікації, що передбачає врахування психологічних особливостей адресата, його соціальну роль у відповідній ситуації діалогічного мовлення;
- 5) орієнтацією і підтриманням самого процесу діалогічного мовлення;
- 6) контролем власної мовленнєвої поведінки, емоцій тощо;
- 7) навичками та вміннями завершувати діалогічну комунікацію, виходити з неї, контролюючи одночасно посткомунікативний ефект тощо.

У діалозі беруть участь два види мовленнєвої діяльності – говоріння і слухання. Вся увага дотепер була звернена на говоріння, уміння правильно, відповідно до ситуації спілкування, висловлювати свої думки. Але таким же важливим компонентом дотримання культури діалогічного мовлення є й уміння слухати, розуміти мовлення співрозмовника, його позиції саме так, як він цього прагне, задля чого він і розмовляє. Тому в діалогічному мовленні важливою є культура сприймання адресатом мовлення адресанта, тобто культура слухання як невід'ємний компонент культури діалогічного мовлення. Адже часто адресат перепитує: «Чи я правильно вас зрозумів...?», «То ви кажете, що ... . Чи так я вас розумію?», «Щось я не розумію, що ви хочете сказати» тощо... Усе це пов'язано, з умінням / неумінням слухати, чути і розуміти. Зазвичай ми співрозмовника не слухаємо, а якщо слухаємо, то не чуємо, коли вже чуємо, то не

розуміємо. Тому перед викладачем стоїть завдання навчити студента правильно, відповідно до ситуації говорити, але і правильно слухати, чути і розуміти адресата саме так, як цього хоче мовець.

Для формування культури діалогічного мовлення слід дотримуватися правил слухання, з якими ознайомлюються студенти нефілологічних факультетів ВНЗ:

1. Уважно слухати мовця, не перебиваючи його.
2. Під час слухання дивитися співрозмовникові у вічі.
3. Слухаючи, за допомогою невербальних засобів – жестів, міміки – реагувати на зміст реплік співрозмовника.
4. Заохочувати співрозмовника до говоріння за допомогою коротких реплік: – *Я Вас слухаю.* – *Уважно слухаю.* – *Маєте рацію.* – *Звичайно.* – *Так.* – *Угу.* – *Говоріть, будь ласка.* – *Авжеж.* – *Певно, що так.* – *Так, так* та інших.

5. Вислухавши запитання, потрібно своєчасно на нього відповісти.

6. Виявляти витриманість під час слухання співрозмовника, незважаючи на третіх осіб чи екстралінгвістичні фактори, які часом можуть навіть змінити хід розмови і її результати.

Є потреба ознайомити студентів із двома видами слухання – нерелексивним і релексивним [4].

Нерелексивне слухання полягає в умінні уважно мовчати, не втручаючись у мовлення співрозмовника своїми зауваженнями. На перший погляд, таке слухання здається пасивним, але воно вимагає значного фізичного і психологічного напруження. Нерелексивне слухання відбувається переважно в таких ситуаціях діалогічного спілкування, коли один зі співрозмовників сильно схвильований, бажає висловити своє ставлення до тієї чи іншої події, хоче обговорити наболілі питання, переживає під час вираження своїх думок з наболілих проблем. Однак таке слухання не завжди буває доречним. Нерелексивне слухання деколи помилково сприймають як схвалення позиції адресанта. Треба мати на увазі, що окремі співрозмовники не мають бажання висловити власну думку, інші – навпаки, чекають активної підтримки, схвалення своїм словам.

У таких випадках рекомендується застосовувати інший вид слухання – релексивний. Суть його полягає в активному втручанні у мовлення співрозмовника, у виявленні йому допомоги виразити свої думки, почуття, у створенні сприятливих умов для діалогічного спілкування, у забезпеченні правильного і точного розуміння співрозмовниками один одного. Важливо вміти вибирати найбільш доречний для певної ситуації вид слухання, налагодити контакт зі співрозмовником, зрозуміти його, вникнути в суть розбіжностей допоможе дотримання принципів уважного слухання. Психологи виділяють три основні принципи слухання [4]: 1) старатися сконцентруватися на співрозмовникові, звертати увагу не тільки на його слова, але й на голос, міміку, жести, позу, що дозволить отримати додаткові відомості про внутрішній стан співрозмовника, його ставлення до предмета обговорення, про реакцію на слова партнера; 2) підказувати мовцеві про розуміння його за допомогою прийомів релексивного слухання: уточнення (– Що ви мали на увазі? – Я вас не розумію. – Іншими словами ...

– Я вас розумію. – Я вам співчуваю. – Ви розчарувалися?); резюмування (– Це означає, що ... – Отже, ви хотіли ...); використання пара лінгвістичних засобів – жестів, міміки, пози тощо; 3) не давати оці-

нок, порад, які обмежують свободу висловлювань, знижують мовленнєву активність адресанта, можуть тиснути на його думку, що заважатиме активному діалогуванню.

Література та джерела

1. Мацько Л.І. Культура української фахової мови / Л.І. Мацько, Л.В. Кравець – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 360 с.
2. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – К.: Т-во «Знання» КОО, 2008. – 291 с.
3. Палихата Е.Я. Методика формування українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи / Е.Я.Палихата. – Тернопіль: Астон, 2002. – 271 с.
4. Психология. Словарь / Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

Актуальность статьи обусловлена отсутствием исследований, направленных на формирование культуры диалогической речи студентов нефилологических специальностей. Представлены диалогический, языковой, речевой, культурологический, коммуникативный направления формирования культуры диалогизирования, функционирование которых зависит от умений слушать, слышать и понимать собеседника, и которые направлены на выработку умений и навыков продуцировать диалогические высказывания.

Ключевые слова: культура диалогической речи, лингвистические особенности диалогизирования, нормы речи и языка, речевой этикет, коммуникация.

The topicality of material presented in the article is conditioned with the lack of research aimed at the formation of a culture of dialogue speech of students of nonphilological specialties. The author of the article has considered the dialog, voice, speech, cultural, communicative culture in forming the dialogues, the functioning of which depends on the ability to listen, hear and understand the interlocutor; which is aimed at the development of skills to produce dialogic speech.

Keywords: culture of dialogic speech, linguistic features of dialogs, vocal and linguistic norms, vocal etiquette, communication.